

TÜRK DEVLET GELENEĞİNDE EGEMENLİK ANLAYIŞININ DÖNÜŞÜMÜ

Transformation of Sovereignty Concept in
Turkish State Tradition

Hüseyin KALEMLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü
huseyinkaleml@gmail.com

Özet

Türkler için devlet yaratılışla birlikte var olduğuna inanılan bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Kendilerine özgü bir devlet ve egemenlik anlayışına sahip olan Türkler millet olarak tarih sahnesine çıktıkları ilk çağlardan günümüze kadar on altı büyük devlet kurmuşlardır. İlk Türk devletlerinde devlet ve egemenliğin kaynağını açıklamak için ileri sürülen görüş ilahi ve dinsel temelli görüştür. Bu görüş İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir. Hunlar ve Göktürklerin bu düşünce ile oluşturdukları devlet ve egemenlik düzeni daha sonraki Türk devletleri ile birlikte Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Osmanlı Devletlerinde de kabul görmüş, 19. ve hatta 20. yüzyıla kadar sürmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkler arasında mutlakiyetçi yönetim anlayışına karşı meşruti yönetim fikri ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet yönetimine geçilmesi de cumhuriyet idaresinin alt yapısını oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile Türkler idare sistemi olarak Cumhuriyet yönetimini kabul etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Egemenlik, Mutlakiyet, Meşrutiyet, Cumhuriyet.

Abstract

For the Turks, the state has been accepted as a necessity believed to exist together with creation. The Turks, who have a unique understanding of the state and sovereignty, have established sixteen great states since the first ages they were on the stage of history as nation. The view put forward to explain the source of state and sovereignty in the first Turkish states

was a divine and religious based. This view continued after the adoption of Islam. The state and the rule of sovereignty that Huns and Gokturks formed with this thought were accepted in Great Seljuks, Anatolian Seljuks, Ottoman States along with the later Turkish states and lasted until 19th and even 20th century. In the second half of the 19th century, the idea of a constitutional administration emerged among the Turks against the absolutist understanding of the administration. The transition to the constitutional monarchy also constituted the substructure of the Republican administration. With the establishment of the State of Turkish Republic the Turks agreed Republican administration as a management control system.

Keywords: State, Sovereignty, Absolutism, Constitutional Monarchy, Republic.

Giriş

Devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel bir varlıktır.¹ Egemenlik ise milletin ve onun tüzel kişiliği olan devletin hükümlanlık, hâkimiyet gibi yetkilerinin tamamıdır.²

Geçmişten günümüze diğer milletlerde olduğu gibi Türk devlet geleneğinde de devlet ve egemenliğin kaynağını açıklamak için ileri sürülmüş görüşlerin en eskisi ilahi ve dinsel kaynaklı görüştür. Bu görüşe göre devlet, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Tanrı devleti yarattıktan sonra insanları yönetme yetkisini de belirli kişilere veya gruplara vermiştir. Böylece devleti yönetenler bu ilahi kaynaklı iktidarın kullanılmasında, dinsel görevlerinin bir sonucu olarak kendilerine görev düştüğünü millete kabul ettirmek istemişlerdir. İlk ve Orta Çağlarda siyasal iktidarın ilahi kaynaklı olduğu noktasındaki bu görüş Yeniçağ'da da devam etmiştir. Ancak İslamiyet'in kabul edilmesinden önce kurulan ilk Türk devletlerinde bu görüş daha yaygındır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s.514.

² *Türkçe Sözlük*, s.604.

sonra kurulan Müslüman Türk Devletlerinde de siyasal iktidarın ve devletin Allah'ın iradesinin bir yansımasından ibaret bulunduğu düşünülmüş, iktidarlarını Allah'tan alan ve hilafet müessesesi uyarınca Allah'ın yeryüzündeki vekili durumunda bulunan sultanların, şeriat yani İslam hukuku esaslarına uygun hareket etmekle yükümlü buldukları kabul edilmiştir.³ Dini inanışlardan gelen bu düşünce devleti yönetenlerin meşruiyetlerini sağlamak için kullanılan bir halini almıştır.

Yakınçağ ile birlikte özellikle batı dünyasında ilahi ve dinsel kaynaklı devlet ve egemenlik görüşü değişikliğe uğramış, modern hukuka göre, devletin hukuki şahsiyete sahip olması gerekliliği düşünülerek bu konuda bazı ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkelerden başlıcası, devlet egemenlik ve iktidarının belli bir kişi ve gruba değil, devletin manevi ve hukuki şahsiyetine, yani politik olarak örgütlenen millete ait olmasıdır. Bu nedenle topluluk içinde yaşayan herhangi bir kişi veya grup devletin şahsiyetine bağlı olan egemenlik hakkı üzerinde şahsi bir hak iddiasında bulunamaz. Egemenlik devletin hukuki şahsiyetine ait olunca, devleti meydana getiren topluluğun yararı için kullanmak gerekir. Bu durumda da devletin iktidarının milletin belli bir grubunun değil, bütününe yararına olarak kullanılması durumu ortaya çıkacaktır.⁴ İlahi ve dinsel kaynaklı devlet ve egemenlik görüşünün değişikliğe uğraması ile birlikte egemenlik açısından zamanla onun yerine yöneten yönetilen ilişkilerinin daha açık bir şekilde ortaya konulduğu sosyal sözleşmeye dayalı devlet, anayasal devlet vs. millet esaslı devlet biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu da devletler adına kullanılan egemenliğin bireylerden millete geçişini sağlamıştır. Söz konusu devlet biçimlerinin her biri ilahi ve dinsel kaynaklı devlet

---

³ Yahya Kazım Zabunoğlu, *Kamu Hukukuna Giriş Devlet Tanım-Kaynak-Unsurlar*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.49-50.

⁴ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1997, s.83.

görüşünden yapı ve mahiyet itibari ile çok farklıdırlar.⁵ İlk Türk devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar da ilahi ve dinsel kaynaklı devlet ve egemenlik anlayışında bu tür bir değişim yaşanmıştır.

Bu çalışmada da tarihsel süreç içerisinde kurulmuş ilk Türk devletlerinden Anadolu'da kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'ne ilahi ve dinsel kaynaklı devlet ve egemenlik anlayışından anayasal sisteme devlet ve egemenlik anlayışındaki değişim ele alınmaktadır. Konu bu açıdan başlangıçtan modern döneme yani Yakınçağ'a ve Yakınçağ'dan Cumhuriyet dönemine kadarki değişimi ele alacak şekilde üç kısma ayrılmıştır.

1. Türk Devlet Geleneğinde Egemenlik Anlayışının Temelleri ve Monarşi Yönetim Biçimi

Tarihin başlangıcından itibaren farklı toplumlar kendi tarihi ve sosyal şartlarına özgü birer siyasal iktidar modeli, devlet yapısı ortaya koydukları gibi⁶ Türkler de kendi siyasal iktidar modellerini, devlet yapılarını oluşturmuşlar, devletlerini kurmuşlardır. Hatta Türkler için devlet yaratılışla birlikte var olduğuna inanılan bir gereklilik olarak kabul edilmiştir.⁷ Yine tarihin ilk dönemlerinden itibaren Türkler evrensel, cihanşümul devlet kurma düşüncesini taşımışlardır. Bu anlayış yüzyılların meydana getirdiği ve geliştirdiği bir fikirdir. Bu tür düşünceler köklerini milletlerin dinleri ile dünya görüşlerinden alıyordu. Türklerin dinleri ile dünya görüşleri de zaten ilk çağlardan itibaren buna uygun bir fikir ortamı meydana getirmişti.⁸ Türklerin göçebe bozkır hayat tarzını yaşadıkları dönemde inandıkları Gök Tanrı dini ve sonradan kabul

⁵ Coşkun Can Aktan, "Eski Devlet Anlayışına Karşı Yeni Devlet Anlayışı", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, No: 2, 2011, s.192-193.

⁶ Ömer Menekşe, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: (5. Cilt) 3, 2005, s.195.

⁷ Abdullah Gündoğdu, "Türklerde Devlet", *Türk Kültürü El Kitabı*, Editörler: İhsan Çapcıoğlu - Hayati Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s.305.

⁸ Ögel, *a.g.e.*, s.571-572.

etmeye başladıkları İslamiyet dini onlarda evrensel dünya devleti kurma düşüncesinin oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Tarihte bilinen ilk Türk Devleti, Hun Devleti olmakla birlikte,⁹ Türk adını ilk defa kullanan devlet M.S. 6. yüzyılın ortasında kurulup 552-744 yılları arasında yaşayan Göktürk Devleti'dir.¹⁰ Göktürk Devleti'nden sonra Türkler günümüze kadar farklı isimlerle değişik coğrafyalarda on altı büyük devlet kurmuşlardır. Ancak Türk adıyla kurdukları ikinci devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Her iki devlette de Türk kimliği en üst düzeyde tutulmuştur.¹¹ Türklerin bu kadar fazla devlet kurabilmelerinde etkili olan şey onların sahip oldukları devlet geleneği ve teşkilatlıklarıdır.

Bir devletin kurulmasında etkili olan dört temel öge vardır. Bunlar millet, ülke, devlet kudreti yani egemenlik ve politik örgütlenmedir. Dört temel unsur bir araya geldiğinde devlet ortaya çıkar. Bunların dördü de birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Herhangi birinin eksikliği devletin oluşumunu mümkün kılmaz.¹² Devletin kurulmasında dört temel öğeden biri olan egemenlik ve politik örgütlenmenin sağlanmasında ilk Türk devletlerinde etkili olan iki şey de "Kut" anlayışı ve "Töre"dir. "Kut" anlayışı ve "Töre" hem devleti yöneten kağanların (hakan) iktidara gelişi açısından hem de devlet düzeninin sağlanması açısından oldukça önemliydiler.

"Kut"un kelime manası, uğur, devlet, baht, saadet vs. olmakla birlikte, Türklerde genellikle gökten inen bir nur sütunu şeklinde tasavvur olunur ve han soyunun bundan meydana geldiğine inanılırdı. Nitekim Oğuzname'ye göre Türklerin ilk büyük atası Oğuz Kağan ilahi bir menşeden gelmiş, daha çocuk iken bir takım

---

⁹ *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 163, Birinci Cilt, Coğrafya-Tarih, Ankara 2001, s.135-154.

¹⁰ İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.109-111.

¹¹ Sadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.11.

¹² Taneri, *a.g.e.*, s.81-83.

kahramanlıklar yapmış ve kendisi gibi gökten ışık içinde yeryüzüne inen bir kızla evlenmiştir.¹³

Dini inanışlardan ileri gelen “Kut” anlayışına göre, ilk Türk devletlerinde hâkimiyetin kaynağı ilahi temelliydi. “Kut” ve “Kutluluk” Türk hakanlarına, dolayısıyla hükümdar ailesine Tanrı tarafından verilmekteydi. “Kut”un sahibi olan devletin de sahibi oluyordu. Aslında bu düşüncenin temelinde devletin sahibi Tanrı’dır.¹⁴ Tanrı, hâkimiyeti doğrudan doğruya değil, bir vasıta ile kullanmaktadır. Bu vasıta da Türk hakanıdır. Türk hakanına, devlet idare etme güç ve yetkisi Tanrı tarafından bağış olarak verilmiştir görüşü vardır. Böylece Türk hakanı kendisini Tanrı tarafından seçilmiş, bazı olağanüstü güç ve yeteneklerle donatılmış bir kimse olarak görmekte ve kabul etmekteydi. Aynı inanışı halk da paylaşıyordu.¹⁵ Ancak şu da var ki, yine eski Türk inancında, Gök Tanrı egemenlik hakkını kişiye değil, aileye verdiği için hakan ailesinin bütün erkekleri hükümdar olma yetkisine sahip sayılıyorlardı. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da hem diğer Türk devletlerinde hem de Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti’nde egemenliğe sahip olma konusunda eski gelenekler devam ettirilmiştir.¹⁶

Egemenliğin kökeni hakkında, kökleri en eski dini-sıhrî inançlara çıkan “Kut” anlayışı, hakanların tahta geçişlerinde her türlü insancıl düzen ve ilkeleri hükümsüz bırakmaktaydı. Taht, Ashih-na, Oğuz Han oğullarına aitti. Tanrı böyle dilemekteydi. Fakat oğullar arasından hangisinin hanlık tahtına çıkacağını da yine Tanrı takdir etmekteydi. Tanrı’nın iradesi, seçtiğine, kuvvet ve başarı vermekle, başka bir deyimle “Te’yid-i İlahi” ilahi ile tezahür ederdi.

¹³ Hasan Basri Karadeniz, “Türklerde “Kut” Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış*, Sayı: 7, Eylül 2005, s. 2.

¹⁴ Gömeç, *a.g.e.*, s. 39-41.

¹⁵ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II. Cilt, Başkent Matbaacılık, Ankara 2003, s. 66-67.

¹⁶ Mehmet Okur, “Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2000, s.291.

Türkler İslamiyet ile tanışınca Şaman dinini bıraktılar ve özellikle 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabule başladılar. Müslümanlığı kabul etmeye başladıkları dönemde Ortaçağ Türk tarihine damgasını vurmuş olan devlet Büyük Selçuklu Devleti'dir. Selçuklu soyundan olanların kurdukları önemli bir devlet olarak Türkiye Selçuklu Devleti de vardır. Bu devletler kurulurken de yeni bir dine girmelerine rağmen devlet hayatında, özellikle egemenliğe sahip olma konusunda eski gelenekler, Oğuz ananesi ve Şamanî ilkeler devam etmiştir. Gerek Büyük Selçuklu Devleti gerekse Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları da eski inanışların bir sonucu olarak Oğuzlardandır. Oğuzların Kınık boyundandır. Sonraki dönemde Osmanlıları da yine Oğuzların Kayı boyundan göstermek geleneği vardır. Açıkça görüldüğü gibi, devletin öğelerinden biri olan egemenlik konusunda gelenekler Türk devletlerinde süreklilik göstermektedir. Bu durum devlet anlayışında ve özellikle egemenlik konusunda Türklerin devamlı ve yerleşmiş inanış ve metotlara sahip olduğunun somut delilidir.¹⁷

Bütün bunlarla birlikte "Kut" anlayışına göre, Türk hakanı tanrı tarafından bazı olağanüstü güçler ile donatılmış olmasına rağmen, o hiçbir zaman olağanüstü bir varlık olarak kabul edilmemiş; hem iktidar aldığı Tanrı'ya karşı sorumlu olmuş, hem de yazılı olmayan Türk töresine karşı da yükümlülük taşımıştır. Şayet hakan bu sorumluluğu taşımaz, diğer bir ifade ile başarısız olursa, Tanrı'nın verdiği kut yine Tanrı tarafından geri alınırdı.¹⁸

Eski Türklerdeki siyasi iktidarın Tanrı tarafından verilmesi telakkisi yani "Kut" anlayışı, İslamiyet sonrası dönemde de devam etmiştir. Bu kez de hâkimiyet görevi Allah tarafından çeşitli yollarla verilir düşüncesi oluşmuştur. Bu düşünce hem Selçuklularda hem de Osmanlılarda vardır. Nitekim Osmanlılardaki hâkimiyet düşüncesi de Orta Asya Türk geleneğinin devamıdır. Onlar, hâkimiyetin

---

¹⁷ Taneri, *a.g.e.*, s.106-110.

¹⁸ Karadeniz, *a.g.m.*, s.3.

bir soy, hükümdar ailesi veya halk üzerinde kabulünü beşeri kanunların değil, “Allah”ın tayin ettiğine inanıyorlardı. Dolayısıyla kendi sultanlıklarını da onlara Allah bağışlamıştı. Bu tanrısal anlayışlarını temellendirdikleri birçok mitolojik inanış söz konusudur.¹⁹ Ancak bunda da zamanla kısmen değişiklikler olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde egemenlik devletin başında bulunan bey, sultan, padişah gibi isimlerle anılan ve Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi sonucunda Halifeliği Osmanlı’ya getirmesinden itibaren de Peygamber’in yeryüzündeki vekili, naibi, halefi sıfatıyla bütün Müslümanların da reisi olan kişiye ait olmuştur. Devletin temel yetkileri tek bir şahısta toplanmıştır. Eski Türklerde hükümdar ailesinin kutsal olmasına karşılık Osmanlı Devleti’nde yalnızca hükümdar olan kişi kutsal sayılmıştır. Yani egemenlik kişiselleşmiştir. Egemenliğin kişiselleşmesinde Fatih Sultan Mehmet tarafından çıkarılan ve kardeş katlini öngören Fatih Kanunnamesi’nin büyük rolü vardır. Daha sonra bu kanunname de değişecek ve saltanat etme hakkı Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine geçecektir.²⁰ Bu konuda kısaca denilebilir ki, Osmanlı padişahlarının yetkileri, her şeyden önce, hanedan haklarına dayanır. Fakat aynı zamanda Müslüman tebaanın imamı bulunmaları ile bu haklar dini bir renk almıştır. Zamanla ve daha çok ulemanın telkin ve tesiriyle, saltanat hukuku, Tanrı haklarına dayanan bir hukuk düzeni gibi kabul edilmeye başlanmıştır. Bu inanış Yakınçağ başına kadar değişmeden sürmüştür.²¹

İlk Türk devletlerinden itibaren tarihin her döneminde hatta günümüze kadar Türklerin kurdukları devletlerin şekillenmesinde ve egemenliğin sağlanmasında bir diğer önemli unsur da “Töre” olmuştur. “Töre” devletin politik örgütlenmesini ve sürekliliğini sağlamıştır. “Töre”nin ortaya çıkışında Türklerin göçebe bozkır hayat tarzları etkili bir husustur. Bu dönemde bozkırlarda fiilen

¹⁹ Karadeniz, *a.g.m.*, s.3-12.

²⁰ Okur, *a.g.m.*, s.291.

²¹ Taneri, *a.g.e.*, s.118.

yaşanan hayat tarzının temel değerleri zamanla hukuki-sosyal normlar haline gelmiş, eski Türk siyasi ve sosyal hayatını düzenleyen mecburi kaideler bütününi yani “Töre”yi oluşturmuştur.

“Töre” hükümleri değişmez kaideler değildi ve bir hukuki-sosyal normlar bütünü olarak çevre ve imkânlarla uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açıldı. Bununla birlikte “Töre”nin anayasa hükmünde, değişmez prensipleri de vardı.²² Bu değişmez prensipler, könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tuzluk (eşitlik), kişilik (insanlık) idi.²³ En az iki bin beş yüz yıldan beri süregelen Türk töresi zamanla toplumsal müesseseler haline gelmiş,²⁴ emredici kuvveti olan egemenliği şekillendirerek uygulama alanına koymuştur.²⁵

Hakan da dâhil olmak üzere tüm toplumca mecburi uyulması gereken hukuk kuralları toplamı olan Türk töresi,²⁶ devleti yönetecek kişinin görevlerinin belirlenmesinde de etkili olmaktadır. Türk dini inanış ve töresine göre, devleti yöneten kişi yani hakan gökteki en büyük güç olan Tanrı tarafından ve onun izni ve emri ile tahta çıkmıştı. Tanrı’nın izni ve emri ile tahta çıkan hakanın halka karşı birtakım sorumlulukları vardı. Onun görevi halkı daha iyi yönetmek, toplum içinde birlik ve dirliği sağlamak, olağanüstü durumlarda düşmana karşı takınılacak tavrı belirlemektir. Bu şekilde hakan törenin uygulanmasını sağlayacak millete karşı olan vazifelerini yerine getirecekti. Kendisi bundan birinci derecede sorumlu kişiydi. Burada milletin devlete karşı birtakım sorumluluk ve yükümlülükleri olduğu gibi hakanın da millete karşı bazı sorumlulukları olduğu görülmektedir. Devleti mutlu kılmak, milleti mutlu etmeye bağlıydı. Devletin güçlü ve

²² Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.246-247.

²³ Ahmet Taşağıl, *Ergenekon’dan Kağanlığa Türk Model Devleti Göktürkler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2006, s.29.

²⁴ Hikmet Tanyu, “Türk Töresi Üzerinde Yeni Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 1979, s.101.

²⁵ Taneri, *a.g.e.*, s.110.

²⁶ Aybars Pamir, “Orta-Asya Türk Hukukunda ‘Töre’ Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, 2009, s.360, 363-368.

milletin mutlu olması da, yöneticilerin millete karşı töre çerçevesinde adaletle hükmetmeleri ile alakalıydı. Karşılıklı ilişkiler çerçevesinde töreye göre her iki tarafta görevlerini yerine getirirse teşkilatlı Türk devletlerinin varlıkları sürdürülebilirdi. Aksi takdirde törenin ortadan kalkması ve görevlerin yerine getirilmesi devlet düzeninin yok olması anlamına gelebilirdi.²⁷

Türk töresi gereğince ilk Türk devletlerinde birde hükûmet oluşturulmaktaydı. Türklerde hakan karizmatik bir güce sahip olmakla birlikte, devletin ve milletin geleceğinde tek başına karar verme yetkisine sahip değildi. Hakanı da denetleyen bir meclis ve hükûmet bulunuyordu.²⁸ Hükûmetler, Göktürk ve Uygur Devletlerinde dokuz kişiden oluşmaktaydı. Bununla beraber hükümdarlığı kendi şahsında temsil eden hakan, Tanrı'nın "Kut" ile donattığı kişi sıfatı ile ülke ve milletten doğrudan doğruya sorumlu olduğundan bütün iktidar dizginlerini elinde toplamaktaydı. Bu itibarla devlette her ne kadar ayrı fonksiyonlarla donatılmış kurullar varsa da, rejimin bir nevi otoriter devlet demokrasisi hüviyeti dolayısıyla, iktidar tek mercide toplanmış olup, kuvvetler birliği prensibi yürürlükte tutulmuş, kuvvetler ayrılığına dayanan sisteme iltifat edilmemiştir.²⁹

İlk Türk devletlerindeki "Töre" daha o günden egemenlik açısından politik örgütlenme noktasında bir kamu hukuku da ortaya çıkarmıştır. Göktürk Devleti'ni o dönemdeki yerleşik ve kabilevi devletlerden ayıran birçok özellik bulunmasına rağmen bunların en önemlisi devlete ait kamu hukukunun olmasıdır.³⁰ Göktürklerin geliştirdiği devlet anlayışı ve örgütlenme bilinci daha sonra kurulan Türk devletlerince geliştirildi. 10. yüzyılda başlayan, 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar devam eden Selçuklu devri Türk tarihi açısından örgütlenmede yeni bir aşama oldu. Ancak Selçuklular, Göktürklerin Çin kültür ve

²⁷ Durmuş, *a.g.e.*, s.148-151.

²⁸ Gömeç, *a.g.e.*, s.49.

²⁹ Okur, *a.g.m.*, s.291.

³⁰ Taşağıl, *a.g.e.*, s.29.

yönetim metotlarından yararlanmaları gibi, Abbasi kültüründen ve örgütlerinden de esinlendiler. Özellikle, Abbasi Devleti'nin hükûmet örgütünü model olarak aldılar ve bunu Türk töresi ile birlikte bünyelerine uydurdular. Osmanlı Devleti de kendisinden evvel yaşayan diğer Türk devletlerinin örgüt şeklini benimsedi. Türkiye Selçuklu Devleti'nin halefi olan Osmanlı Devleti'nde idari açıdan genellikle merkezi yönetim sistemi vardı. Osmanlı Devleti'nin örgütsel durumuna gelince, Devletin yönetim şekli egemenlik biçimi yönünden Selçuklularda olduğu gibi monarşi (mutlakiyet) idi. Yine kendisinden evvelki bütün Türk devletlerinde olduğu gibi imtiyazlı bir aristokrat sınıfı yoktu. Devlet de tek imtiyazlı ve soylu aile hanedandı.³¹

Osmanlı Devleti'nde devlet ve egemenlik anlayışı eski Türk devlet ve egemenlik anlayışı üzerine şekillense de bunun üzerine birçok şeyde katılmıştır. Türkler, tarihi süreç içerisinde Anadolu'ya göç etmeye başladıktan sonra kendi getirdikleri devlet modeli burada buldukları Bizans-Doğu Roma modeli ile de keşmişmiştir. Uzun göç yolunun farklı güzergâhlarında farklı boyların karşılaştığı devlet gelenekleri de nihai modelin oluşumunda etkili olmuştur. İşte bu sürecin hemen peşi sıra kurulan Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu sistem bütün bu farklılıkların eklektik bir sentezidir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti tarihsel bir devamlılığı esas alarak öncekilerin üzerine çıkan bir devlet söylemi geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde devlet her şeyin üstündedir. Her şey devleti yaşatmak içindir. Devletin sahip olduğu kutsallık anlayışı bu oluşumda önemli bir rol oynamıştır.³²

---

³¹ Taneri, *a.g.e.*, s.112-114.

³² Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.102-103.

2. Türk Devlet Yapısında Egemenlik Anlayışı Olarak Monarşiden Meşrutiyete Geçiş

Monarşi, siyasi otoritenin genellikle miras yolu ile bir kişinin üzerinde toplandığı devlet düzeni veya rejim, tek erkliktir.³³ Meşrutiyet, hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede onun başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükûmet biçimidir.³⁴

Tarihsel süreç içerisinde egemenlik açısından monarşik devlet düzenine sahip olan Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meşrutiyet düşüncesi oluşmaya başlamış, bu düşüncenin neticesinde 23 Aralık 1876'da meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kabul edilen Kanun-ı Esasî Türk devlet sisteminin ilk yazılı anayasası olmuştur.³⁵ Yani meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde anayasal sisteme de geçilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde meşruti bir devlet düzenine geçiş düşüncesi devlet içerisindeki sosyal yapı değişikliklerinden çok, üst düzey başka etkenlerden kaynaklanan eylemler şeklinde gerçekleşmiştir. Bu eylemlerin çoğunluğu Avrupa'daki ilerleme ve gelişmelere paralel olarak devletinde içinde bulunduğu durumdan dolayı önde gelen Osmanlı yönetici ve aydınlarının tepeden inme bazı girişimleri ile ortaya çıkmış, çoğu kez halk tabakalarına inmemiş hareketlerdir. Devletin içinde bulunduğu durumla birlikte zamanla azınlıklar lehine yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale de bulunarak devlet üzerinde baskı oluşturmaları, devletinde buna karşı onların isteklerini karşılamak için azınlıkların hakları konusunda bazı düzenlemeler yapması bu sürece etki etmiştir.³⁶

Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-ı Esasî'nin kabulüne kadar gelinen süreçte Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan bazı sözleşmeler ve

³³ *Türkçe Sözlük*, s.1406.

³⁴ *Türkçe Sözlük*, s.1380.

³⁵ Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt: Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.7-9.

³⁶ Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.32.

fermanlar, yapılan yenilikler bu devrenin fikrîsel alt yapısının oluşmasına etki etmişlerdir. Bunlardan ilki 19. yüzyılın başında egemenliğin paylaşımı konusunda ortaya çıkan “Şer’î Hücet”tir. “Şer’î Hücet” veya Türkçe şekli ile “Şer’î Sözleşme” Osmanlı padişahlarından IV. Mustafa’nın tahta çıkışında, Nizam-ı Cedit’in kaldırılması sırasında, Sultan ile kulları arasında kurulacak yeni ilişkilerin ana koşullarını belirleyen bir nevi ant niteliğine sahip sözleşmedir. Bu sözleşme incelendiği zaman Sultan’ın, kullarına karşı egemenliğin paylaşılmasına yönelik bazı ciddi sözler verdiği görülmektedir. Burada Sultan’ın iradesi dışında bir gücün varlığı söz konusudur.³⁷

“Şer’î Hücet”ten sonra Osmanlı Devleti’nde egemenliğin paylaşımı konusunda ortaya çıkan belge Sultan II. Mahmud’un 1808’de ayanlarla imzaladığı “Sened-i İttifak”tır. Her ne kadar II. Mahmut tarafından sonradan etkisiz bir kâğıt parçası haline getirilip uygulanmasa da “Sened-i İttifak”, “Şer’î Hücet”e oranla daha geniş ve etkili bir egemenlik paylaşımı belgesidir.³⁸

Sultan II. Mahmud’un tahta çıktığı dönemde imparatorluğun taşrasını ayanlar ve hanedan arasında paylaşmış durumdaydı. Merkezdeki yeni iktidar başkentte düzeni sağlayıp otoritesini kabul ettirmiş olmakla birlikte, ülkede asayişin ve merkezi birliğin sağlanması sorunu gündemdeydi. Merkeze hâkim olan yönetim, ülkede birlikteliği sağlamak için taşra güçleri ile uzlaşma yolunu seçti. Nesnel ve öznel koşullar onları şiddet kullanmaya değil, anlaşma yoluna itmisti.³⁹ Bunun sonucunda taraflarca yapılan görüşmede hükümet ile ayanlar arasında kurulacak münasebetleri tespit edecek şartlar saptandı. Bu şekilde “Sened-i İttifak” sözleşmesi ortaya çıktı.⁴⁰ İmzalanan “Sened-i İttifak” a bakıldığında ayanlar padişahın otorite-

³⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s.22-23.

³⁸ Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.87-90; Çavdar, *a.g.e.*, s.23-24.

³⁹ Nuran Ay, “Osmanlı Devleti’nde Liberalizmin Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, Yıl: 2000, s.465.

⁴⁰ Karal, *a.g.e.*, V. Cilt, s.90-92.

sini kabul ettikleri halde kendileri açısından da bazı haklar elde etmişlerdi. Padişah egemenlik haklarını ayanlarla paylaşmıştı. Böylesi bir belge ne eski Türk devletlerinde ne de onların devamında Selçuklu ve Osmanlı Devletleri tarihinde örneği bulunmayan bir vesikadır.⁴¹ Çünkü bu vesika, her ne kadar padişahın mutlak otoritesinin kabul edildiğini gösterse de diğer taraftan da bir harp ve ihtilal ortamı içerisinde iktidarı ele alan ayanlar tarafından Padişah'ın mutlak otoritesi karşısında açıkça kendilerinin durumlarını garanti altına almak gayesi ile kabul ettirilmiş bir belgeydi. Belgeye temelde bu ruh hâkimdi.⁴² Bu döneme kadar Osmanlı padişahları eski Türk ve İslam egemenlik anlayışlarının birlikte ortaya çıkardıkları gelişmeler sonucunda mutlak ve sınırsız bir yönetim gücüne sahip olmuşlardı. Ancak şimdi bu durumu değiştirmeye başlayan bir belge ortaya çıkmıştı. Yetkileri zamanla mutlak hale gelen padişahların güçleri bu belge ile yavaş yavaş sınırlandırılmaya başlıyordu.⁴³

“Sened-i İttifak” Osmanlı padişahlarının egemenlik haklarını paylaşabileceklerini gösteren bir belge olduğundan Türk tarihinde siyasal açıdan meşruti veya anayasal düzene yönelik atılmış bir adım olarak kabul edilmektedir.⁴⁴ Bu açıdan zaman zamanda 13. yüzyılda İngiltere’de yayımlanan “Magna Carta” ile karşılaştırılmakta,⁴⁵ araştırmacılarca bireysel anlamda olmasa da insan hakları noktasında bir belge olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

⁴¹ Karal, *a.g.e.*, V. Cilt, s.92-93. Sened-i İttifak maddeleri hakkında bilgi için bakınız: Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.1-9.

⁴² Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Belleten*, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, Yıl: Ekim 1964, s.607.

⁴³ Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 2, s.61.

⁴⁴ Çavdar, *a.g.e.*, s.24.

⁴⁵ Sina Akşin, “Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 27, 1992, s.121-123.

⁴⁶ Zehra Arslan, “Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume: 6, Issue: 8, October 2013, s.85-89.

Osmanlı Devleti'nde şahsi ve mutlak hâkimiyetin sınırlanması açısından ilk olarak “Şer’î Hüccet” ve “Sened-i İttifak”ın ortaya çıkışları bir tarafa, bu konuda bunlardan daha önemli belgeler Tanzimat ve Islahat Fermanlarıdır. Devletin siyasi yapısında esaslı değişiklik yaratma arzusunun bir belgesi olan “Tanzimat Fermanı” Sultan Abdülmecid adına bizzat onun kendi iradesiyle Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanıp 3 Kasım 1939’da Gülhane Parkı’nda okundu.⁴⁷ Osmanlı padişahının egemenliğini hukuksal açıdan ilk defa sınırlayan ve bu sınırlamayı halka duyuran özelliğinden dolayı⁴⁸ Türk siyasi tarihinde anayasal sisteme geçiş sürecinde en önemli belgedir. Beş bölümden oluşup, temelde ırz, can, mal ve namus güvenliğinin sağlanacağını belirtmekte, bunların korunmasının yasaların güvencesinde olduğunu, herkesten gelirine göre vergi alınacağını, askere almada adaletin sağlanacağını, suç işleyenlerin davalarının kanunlara uygun yapılacağını, mülkiyet hakkı ve dokunulmazlığının bulunacağını, devlet harcamalarında kanuniliğin olacağını bildirmekteydi.⁴⁹ Bu durum temelde Osmanlı Devleti’nde o zamana kadar doğrudan doğruya dokunulmamış bulunan siyasi ve kültürel alanlara reformların yayılması hareketi idi.⁵⁰ Özellikle burada kanunların uygulanmasında bütün tebaanın eşitliğinin kabul edilmesi eski gelenekten en köklü ayrılışı gösteren bir ilkeydi.⁵¹ Çünkü bu güne kadar devlet tarafından Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı hukuk kurallarına tabi tutulmuşlardı.

“Tanzimat Fermanı”nı siyasi olarak benzerlerinden ayıran en önemli özelliği ise teokrasi ile bütünleşmiş olan mutlak monarşinin

---

⁴⁷ Yavuz Abadan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14: Sayı: 1, Yayın Tarihi: 1954, s.3.

⁴⁸ Çavdar, *a.g.e.*, s.24-25.

⁴⁹ Karal, *a.g.e.*, V. Cilt, s. 170-171. Ferman metni için bakınız: Kili - Gözübüyük, *a.g.e.*, s.11-14.

⁵⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 34.

⁵¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.107.

yetkilerinin, belli hukuk ilkeleri ve yasalarla sınırlandırılmak istenmesidir.⁵² Ancak şunu belirtmek gerekir ki “Tanzimat Fermanı” bir anayasa ya da bir kanun değildir. Daha çok hükümdarın kendi yetkileri ile halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklik yapılacağını vaat eden senet türünden bir belgedir. Buna dayanılarak ya yazılı bir anayasa yapılması yoluna gidilebilir ya da bir dizi yeni kanunlar hazırlanabilirdi. Fermanın ilanından sonra seçilen yön ikincisi olmuştur. Anayasa yapılması yoluna gidilmemiş bir dizi yeni kanunlar hazırlanması seçeneği tercih edilmiştir.⁵³

“Tanzimat Fermanı”nın, kendisinden önce ki “Şer’î Hücjet” ve “Sened-i İttifak”tan ayrılan çeşitli yanları da bulunmaktadır. Bu yanlardan en önemlilerinden birisi daha önceki iki senedin hükümdar ile ordu ya da hükümdar ile ayan arasında kalmış bir sözleşme olmasına rağmen, bunun hükümdar ile hükümet arasında kabul ve ilan edilmiş, halka açıklanmış bir belge olmasıdır. Burada önemli olan şey “Tanzimat Fermanı”nın belirli bir gruptan ziyade bütün halka yönelik haklar içeren sözleşme niteliği taşımasıdır.⁵⁴

“Tanzimat Fermanı”ndan sonra Kırım Savaşı’nın hemen ardından yabancı devletlerin baskısı ile 28 Şubat 1856’da uygulamaya konulan “İslahat Fermanı” da⁵⁵ egemenliğin paylaşımı ve anayasacılık hareketine öncü olması noktasında göz ardı edilmeyecek bir belgedir, o da Tanzimat Fermanı gibi kararlaştırılan ve yapılması planlanan yeni düzeni ifade eder.⁵⁶ Her ne kadar “Tanzimat Fermanı” gibi, Osmanlı Devleti’nde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin prensiplerini ve genel hatları ile programını içine alır, Tanzimat devrinin bir merhalesi olarak kabul edilirse de, hazırlanış şekli, yapısı ve tesirleri itibariyle ondan

⁵² Mehmet Aktel, “Tanzimat Fermanı’nın Toplumsal Yansıması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 (Güz), Yıl: 1998, s.179.

⁵³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.214.

⁵⁴ Berkes, *a.g.e.*, s.215.

⁵⁵ Karal, *a.g.e.*, V. Cilt, s. 248; Karpat, *a.g.e.*, s.34-35.

⁵⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s.38; Ferman metni için bakınız: Kili - Gözübüyük, *a.g.e.*, s.15-21.

birçok noktada ayrılır.⁵⁷ “Islahat Fermanı”, Tanzimat bildirisinin azınlıklar lehine vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanmamış olmasından şikâyetçi olan Batılı devletlerin istekleri ile ilan edilmişti. Yapısal olarak da azınlıklar lehine bir takım düzenlemeleri içermekteydi.⁵⁸

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti’nde yeni bir siyasi görüş de şekil almaya başladı. Bu görüş, imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek vatandaşlık sıfatı altında, fakat imparatorluğun İslami geleneklerine hâle gelmeksizin, eşit hak ve vazifeler tanımak şeklindeydi. Bu fikir azınlıkları eşit vatandaşlık bağı ile imparatorluğa bağlamak ve onların bağımsızlık emellerini yatıştırmak amacını gerçekleştirebilirdi. Böylece devlet içerisinde bir birliklilik sağlanabilirdi. Söz konusu düşüncenin gerçekleşmesi de anayasal bir yönetim ile mümkün olabilirdi.⁵⁹ İşte bu düşüncenin şekillendiği 1860’lı yılların başında Osmanlı Devleti’nin politik, ekonomik ve kültürel ilerlemesine yönelik çabaları içeren siyasi eylemler ve bu eylemlerin dayandığı ideolojik koşullar oluşmaya başlamıştı. Osmanlı devlet adamlarının bazıları meşruti hükümdarlık fikrini benimsemeye doğru düşünsel bir değişim yaşamışlardı.⁶⁰ Bu düşünsel değişimle birlikte 1865’de kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, meşruti idare sistemini amaç bilen, Osmanlılar arasında kurulmuş ilk büyük siyasi teşekkül olarak ortaya çıktı.⁶¹ Meşruti idare sistemini savunan cemiyet üyelerinin yurt içinde ve yurt dışındaki çeşitli faaliyetleri parlamento, halka karşı sorumlu yönetim, siyasi özgürlük, salt özgürlük, vatan ve ulus kavramlarının tartışılması ve yayılmasını sağladı. Böylece Türkiye’deki demokratik anayasal hareketin düşün temeli atıldı.⁶²

---

⁵⁷ Karal, *a.g.e.*, V. Cilt, s.248.

⁵⁸ Berkes, *a.g.e.*, s.216-217.

⁵⁹ Karpat, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁰ Çavdar, *a.g.e.*, s.28-29.

⁶¹ Karpat, *a.g.e.*, s.35.

⁶² Çavdar, *a.g.e.*, s.32-38; Lewis, *a.g.e.*, s.151-156.

Osmanlı Devleti'nde anayasal yönetim fikrinin belirli bir noktaya geldiği dönemde devletin iç ve dış siyasi gelişmelerinin de doğurduğu karışık ortamda meşrutî yönetim sistemi Sultan II. Abdülhamid döneminde yürürlüğe konuldu. Bu süreçte önce Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine V. Murad çıkarılmıştı. Ancak V. Murad'ın da padişahlığı çok uzun süreli olmadı. Sağlık problemlerinden dolayı o da 31 Ağustos 1876'da tahttan indirildi ve II. Abdülhamid çıkarıldı.⁶³ Sultan II. Abdülhamid, tahta çıkmadan önce bir anayasanın hazırlanıp yürürlüğe konulmasını kabul etmişti. Tahta çıktıktan sonra Mithat Paşa başkanlığında bir komisyon kurdurarak anayasa hazırlama çalışmalarını başlattı.⁶⁴ Sultan II. Abdülhamid'in de isteklerinin göz önüne alınmasıyla hazırlanan "Kanun-ı Esasî", 23 Aralık 1876'da ilan edilerek yürürlüğe konuldu. Yine bu arada "Meclis-i Mebusan" ve "Meclis-i Âyan"dan oluşan "Meclis-i Umumi"nin kurulması kararlaştırıldı.⁶⁵ "Kanun-ı Esasî"nin ilanı ile Türk siyasi hayatında "Birinci Meşrutiyet" dönemi de denilen ve 1908'e kadar devam eden süreç başladı. Yani artık idari açıdan monarşiden meşrutiyete geçilmişti.

119 madde olarak kabul edilen⁶⁶ 1876 Anayasası yani "Kanun-ı Esasî", hazırlanış biçimi açısından özgün ve bütünüyle ulusal kültürün ürünü bir eser değildir.⁶⁷

"Kanun-ı Esasî"ye göre, Osmanlı Devleti yapı bakımından çeşitli milliyetleri kapsayan çok uluslu bir devlettir. Devletin şekli, anayasada teokratik bir monarşidir. Teokratik oluşunun en büyük kanıtı padişahın aynı zamanda tüm Müslümanların Halifesi olmasındandır. Padişahlık yani saltanat, geleneksel kurallara uygun

⁶³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 108-109, 366.

⁶⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s.42.

⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.5-7; Berkes, *a.g.e.*, s.322.

⁶⁶ Kili - Gözübüyük, *a.g.e.*, s.36-51.

⁶⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s. 7-9; Lewis, *a.g.e.*, s. 163; Yılmaz, *a.g.e.*, s.43.

olarak Hanedan-ı Âl-i Osman'a aittir. Zamanla tahtın babadan en büyük erkek evlada geçmesi kuralı terk edilmiş ve ailenin en yaşlı erkek üyesinin, irsiyet esasına göre tahta geçmesi kabul edilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı padişahının iktidar kaynağı toplum dışında ve yine eski geleneklerden ileri gelmektedir. Osmanlı padişahı iki özelliğe sahiptir: Bir yandan devlet başkanı olarak iktidarı yalnızca Osmanlı ülkesi sınırları içindedir. Halife olarak ise, tek tek ve kolektif olarak, tüm Müslümanların başındadır ve bu yönü ile kıta, ülke ve sınır tanımaz. Böylece anayasa da padişahın geleneksel hakları korunmuştur.

“Kanun-ı Esasî”, Osmanlı Devleti'nde siyasi rejim açısından da teorik olarak, otoriter ikinci bir monarşi, yani meşruti monarşi kurmuştur. Bu, aslında halkın da oluşumuna katılacağı bir siyasi iktidar olarak planlanmıştır. Ancak öyle olmamıştır ve anayasal sistemin başı ve odağı padişah olmuştur. Bu arada, Osmanlı tarihinde ilk kez genel seçim ilkesi kabul edilmiş ve iki meclisli “Meclis-i Mebusan” ve “Meclis-i Âyan” bir parlamento “Meclis-i Umumî” kurulmuştur. Bu meclislerden “Meclis-i Mebusan” halkın, “Meclis-i Âyan” bizzat padişahın seçtiği mebuslardan oluşmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası, organlar ve işlevler ayrımını da getirmiştir. Yürütme kuvveti, yalnızca padişahta toplanmıştır. Padişah önce gayri mes'uldür ve kişiliği kutsaldır. Malları, mülkleri, ölünceye dek malî tahsisatı ve özgürlüğü genel güvence altındadır. Ayrıca padişah tek başına, birçok organların ve kurumların oluşturucusudur. Sadrazam ve nazırları seçer ve azleder, Meclis-i Mebusan'ı fesheder ve yeniden kurulmasını sağlar, Şeyhülislâmı tayin eder, Âyan Meclisi üyelerini seçer, adalet mercilerini oluşturur, üyelerinin seçimini onaylar. Oluşturucu yetkilerine ek olarak padişahın daha birçok yetkisi vardır. Bu da göstermektedir ki anayasa sorumsuz bir padişaha sonsuz yetkiler vermiş ve onun iktidarını saptamak, düzenlemek, kurumlaştırmak amacını gütmüştür. Fakat bu yetkilerini azaltmamıştır. Bu sistemde

son söz, çoğu zaman da ilk söz padişahın olmuştur. Kısaca anayasa da her kapı padişaha çıkıyordu.⁶⁸

1876 Anayasası'nda tebaaya verilen haklarda "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi" bölümünde sıralanmıştır. Bu bölümde sırasıyla vatandaşlık, kişi, din ve vicdan, basın, ticaret, sanat, ticari şirket kurma, dilekçe, öğretim ve öğrenim, mülkiyet, konut dokunulmazlığı, yargılanma hakları ve hürriyetleri düzenlenmiştir. Müsadere, angarya, işkence ve her türlü eziyet yasakları konulmuştur. Ayrıca Osmanlı tebaasına devlet hizmetinde, memuriyete girişte, vergide eşitlik tanınmıştır. "Kanun-ı Esasî", üç hürriyeti açıkça yasaklamıştır. Bunlar, fikir, toplantı hürriyeti ve dernek kurma hakkıdır. Bir de padişaha sürgün etme yetkisi tanımıştır.⁶⁹

Netice itibari ile denilebilir ki 1876 Anayasası ile meşruti bir idare sistemine geçilmiştir. Ancak egemenlik temelde yine ilahi kudrete aittir ve bunu yeryüzünde Osmanlı hanedanından gelen Halife-Sultan kullanmaktadır. Üstelik padişahın hakları "Kanun-ı Esasî" ile de meşrulaştırılmıştır.⁷⁰ Böylece egemenlik açısından eski geleneksel devlet ve egemenlik anlayışının izleri bir şekilde bu anayasa üzerinde görülmüştür.

"Kanun-ı Esasî"nin Sultan II. Abdülhamit tarafından ilan edilmesinden sonra "Meclis-i Umumi" iki dönem toplandı. Birinci dönem, 19 Mart - 28 Haziran 1877 tarihleri arasında, ikinci dönem ise 13 Aralık 1877 - 14 Şubat 1878 tarihleri arasında toplandı. Her dönem için ayrı ayrı seçim yapıldı. Seçim yasası, anayasadan önce çıkarılmıştı. Aslında bu bir seçim yasası olmaktan ziyade, geçici yönetmelik biçiminde yapılmış bir tamimdi. Bu yönetmeliğin 28 Ekim 1876'da ilan edilmesinden sonra seçim hazırlıklarına geçilmişti. Seçim yönetmeliği anayasadan önce yürürlüğe girdiği

⁶⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.9-13.

⁶⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.47; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.13.

⁷⁰ Okur, *a.g.m.*, s.292.

için, içerdiği hükümlerden bazıları anayasanın getirdiği hükümlerden farklıdır. Yönetmeliğe göre 80'i Müslüman ve 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 mebus seçilecekti. Seçilme koşulları da aynı yönetmeliğe göre tespit edilmişti.⁷¹

“Kanun-ı Esasî” esaslarına göre Meclis'in toplanmasına rağmen aslında Meclis'te çeşitli konularda pek bir görüş birlikteliği sağlanamamıştır. Meclis'in yapısında zamanla emperyalist emellere (dış ülkelerin) hizmet edecek bir görünüm ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷² Bunun sebebi de Meclis'te bulunan farklı etnik unsurlardır. Anayasa ilan edilip de seçimler yapılarak Meclis açıldığında bütün Osmanlı etnik unsurlarını barındırdığı için çok renkli bir görünüm içindeydi. Meclis içinde Türkçe bilmeyen üyeler olduğu gibi, Osmanlı Devleti menfaatleri yerine, kendi özerklikleri için çalışan pek çok mebus da vardı. İkinci dönemde birincisinden daha az renkli değildi. Demokrasinin yerleşmemesinden kaynaklanan hoşgörüsüzlükle mebuslar hükûmeti ve padişahı ağır biçimde eleştirmeye başlayınca, yönetim bundan rahatsız oldu. Zaten Osmanlı-Rus Harbi de Osmanlı Devleti aleyhinde çok kötü bir şekilde cereyan etmekteydi. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid yetkisini kullanarak bu ikinci meclisi 14 Şubat 1878'de süresiz olarak kapattı. Böylece Birinci Meşrutiyet Dönemi denilen dönem sona erdi. 1908'de İkinci Meşrutiyet Dönemi başlayınca kadar, II. Abdülhamit'in uzun süren kişisel saltanat dönemi başladı. Meclis'in kapatılmasına rağmen 1876 Anayasası ilga edilmedi. Fakat fiilen de uygulanmadı. Tekrar uygulamaya konulması 1908'de Meclis'in yeniden açılmasıyla mümkün olacaktı.⁷³

1876 Anayasası, aslında Osmanlı toplumunda farklı sınıfları tam anlamıyla memnun edecek bir düzeyde değildi. Çeşitli sınıflar anayasal sisteme geçişte adeta bir seyirci konumundaydılar. Anayasayı isteyen, onu kuran ve sonuçta savunmasını da yapan

⁷¹ Çavdar, *a.g.e.*, s.47; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.15.

⁷² Çavdar, *a.g.e.*, s.50.

⁷³ Yılmaz, *a.g.e.*, s.47-48.

asker-sivil bürokrat aydınları. Geçmişteki gelişmeler de dikkate alınacak olursa, “Sened-i İttifak”tan hatta “Şer’î Hüccet”ten 1876 Anayasası’na kadar Osmanlı hükümdarlarının egemenliğini paylaşmaya çalışan ve bu yolda önemli adımlar atan bürokrat kesimdir. Bürokrasi bir sınıf olmadığı için mücadelesi sürekli biçimde gelgit hareketlerine benzer devinimler halindedir. Zaman zaman orduyu ya da dış güçleri yanına alabildikçe bir adım ileri gidiyor, sonra koşullara göre ya geriliyor veya yine bir adım ilerleme sağlıyor. 1876 Anayasası, bu gelgitin bir kesitidir denilebilir.⁷⁴

14 Şubat 1878’de Meclis’in kapatılmasından sonra Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı ilk başlarda olmasa da sonradan muhalif bir hareket, Jön Türk hareketi ortaya çıktı. Kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve bunların öncüleri “Kanun-ı Esasî”nin yeniden yürürlüğe konulmasını istediler. Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde olup özgürlükçü bir kampanya başlatan bu muhalif hareketin gerek yurt içi gerekse yurt dışındaki çalışmaları, çeşitli iç ve dış olayların etkisi sonucu Sultan II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908’de “Kanun-ı Esasî”yi tekrar yürürlüğe koydu ve Meşrutiyet yeniden ilan edildi.⁷⁵ Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinin ardından yapılan seçimler sonucunda 17 Aralık 1908’de “Meclis-i Mebusan” görkemli bir törenle açıldı.⁷⁶ Böylece Türk siyasi tarihinde İkinci Meşrutiyet Dönemi denilen evre başladı. Daha sonraki dönemler için bir siyasal laboratuvar olan II. Meşrutiyet Dönemi’nin bu başlangıç tarihi “Hürriyetin İlanı” adını taşır. Osmanlı Devleti’nde ilk kez, “Ya Kanun-ı Esasî Ya Ölüm” parolasıyla başlayan bu dönemde, anayasa düşüncesi romantizmin doruğuna varmıştır.⁷⁷

⁷⁴ Çavdar, *a.g.e.*, s.50.

⁷⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.130.

⁷⁶ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.85.

⁷⁷ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.18.

1908’de, 1876 Anayasası’na göre seçilip Meclis’e gelen milletvekilleri, yeni bir anayasa yapmak yerine “Kanun-ı Esasî”de bazı değişiklikler yapmayı yeğlediler.⁷⁸ Bunun bir sebebi 29 Temmuz 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından ulusa ilan edilen Hatt-ı Hümayun’dur.⁷⁹ Diğer sebebi ise “Meclis-i Mebusan”ın kendisini bu konuda yetkili bulmaması ve kendisinde kurucu değil, tadil yetkisi görmesidir.⁸⁰ “Kanun-ı Esasî”de ilk kez 8 Ağustos 1909’da kapsamlı bir değişiklik yapılmış, arkasından da üzerinde 1914, 1915, 1916 ve 1918 yıllarında olmak üzere farklı tadiller gerçekleştirilmiştir. En önemli değişiklikler birinci yasama döneminde (1908-1911) yapılanlardır.⁸¹

“Kanun-ı Esasî”de 1909’da yapılan değişikliklerin temel amacı, padişahın yetkilerinin bir kısmının millet egemenliğinin temsil edildiği Meclis’e devredilmesini sağlamaktır.⁸² Bu düşünce ile yapılan değişikliklere rağmen padişah devletin en yetkili gücü olmaya devam etmiş, ancak bu gücü eskiye göre oldukça azalmıştır. Yine egemenlik padişaha, Osmanlı ailesine mensup en büyük erkek evlada geçer ilkesi anayasada yer almıştır. Padişah halife olarak İslam dininin koruyucusu ve Osmanlı halkının hükümdarıdır. 1876 Anayasası’nda olduğu gibi padişah yaptıklarından sorumlu değildir. Fakat padişahın tahta çıktığında “Meclis-i Umumi” önünde İslam dini ve anayasa hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi şartı vardır.

Diğer noktalardan bakıldığında da, padişahın yetkilerini kullanımı bazı şartlara bağlanmış, yürütme yetkisi azaltılmıştır. Yani antlaşmaların imzalanmasında “Meclis-i Umumi”nin tasdiki şart koşulmuş, daha önceden padişahın başbakan ve bakanları tayin ve azletme hakkı varken şimdi kendisine sadece başbakanı tayin

---

⁷⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.50.

⁷⁹ Çavdar, *a.g.e.*, s.130.

⁸⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.20.

⁸¹ Çavdar, *a.g.e.*, s.132-133; Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.21.

⁸² Olgun, *a.g.e.*, s.239-240.

etme, başbakanın tayin edeceği bakanları onaylama hakkı tanınmıştır. Artık hükümet padişaha karşı değil Meclis'e karşı sorumlu hale getirilmiştir. Böylece hükümet üzerinde Meclis'in denetimi sağlanmıştır. Bu da padişahın Meclis üzerindeki denetiminin azaltılması demektir. Daha önce padişahın daveti ile açılan Meclis, şimdi davetsiz açılacaktır.

Padişahın yasama alanındaki yetkileri de oldukça kısıtlanmıştır. Daha önce kanun yapma yetkisi padişahın izin almak şartı ile hükümete aitti. Şimdi ise meclislere her konuda kanun teklif etme hakkı tanınmıştır. Eğer kanun meclislerde kabul edilirse padişahın onayına sunulacaktı. Yine padişahın onayına sunulan kanunların ya iki ay içerisinde onaylanması ya da tekrar görüşülmek üzere Meclis'e iade edilmesi şartı kabul edilmişti. Aynı kanun meclislerin üçte iki çoğunluğu ile tekrar kabul edilirse bu defa padişahın tasdik etmekten başka çaresi yoktu. Ayrıca padişahın Meclis'i feshetme yetkisi de neredeyse imkânsız şartlara bağlanmıştı.⁸³

1876 Anayasası 1909'da kamu ve hak hürriyetleri alanında da bir hayli değiştirilmiştir. Sansür kaldırılmış, padişahın sürgün hakkı elinden alınmıştır. Toplanma ve dernek kurma hak ve hürriyetleri, muhabere belgelerinin gizliliği kabul edilmiştir. Kişi hürriyeti güçlendirilmiş ve açıklığa kavuşturulmuştur; şeriatın ve kanunun saptadığı nedenlerden gayri bir sebep ve bahane ile tutuklama ve cezalandırma usulleri kaldırılmıştır.⁸⁴

1909'da "Kanun-ı Esasî"de yapılan değişiklikler egemenlik açısından Osmanlı siyasi hayatının en önemli değişiklikleridir. Bunlar Osmanlı siyasi rejimini değiştirmiştir. 1876 "Kanun-ı Esasî"si ile kurulan rejim, geçerliliğini yitirmiş ve yerini parlamen-

⁸³ Olgun, *a.g.e.*, s. 240-243. Kanun-ı Esasî'de yapılan değişiklikler ve bu konudaki görüşmeler hakkında detaylı bilgi için bakınız: Olgun, *a.g.e.*, s. 111-243; Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri" 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Editörler: Sina Akşin, Serap Balcı, Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 85-100; Kılı - Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 87-93; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 192-196.

⁸⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 196-197; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s. 21-22.

ter rejime bırakmıştır. Demokratik bir yürütme ve yasama organları yaratmıştır. Meclis'i daha ön plana çıkararak klasik parlamenter hükümet sisteminin tipik unsurlarını getirmiştir. Padişahın egemenlik hakkını elinden alarak, haklarını daha çok simgesel bir şekle sokmuştur. Ayrıca bu değişikliklere çok partili sisteme geçişinde önü açılmıştır. Ancak şu da var ki 1909 değişiklikleri ile başlayan millet egemenliğinin ön plana çıkarılması, 1914, 1915 ve 1916'da yapılan değişikliklerle sekteye uğramış, yeniden mutlak monarşiye dönüşün yolu açılmıştır.⁸⁵

3. Türk Devlet Yapısında Egemenlik Anlayışı Olarak Meşrutiyetten Cumhuriyete Geçiş

Türk devlet geleneğinde egemenlik anlayışındaki en ciddi dönüşüm 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanı ile olmuştur. Cumhuriyet, milletin egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim biçimidir.⁸⁶ Türkiye'de egemenliğin millete verildiği cumhuriyet idaresinin kabulüne dönemin askeri ve siyasi olayları ciddi şekilde etki etmişlerdir. Bir anlamda Cumhuriyet idaresine giden süreçte bu dönemde başlamıştır.

Cumhuriyetin ilanı süreci öncesinde Türk milleti iki büyük savaş geçirmiştir. Bunlardan birisi Birinci Dünya Savaşı diğeri ise Kurtuluş Savaşı'dır. Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri savaş sonunda imparatorlukların yıkılması ve cumhuriyet idarelerinin kurulmasıdır. Bu Osmanlı Devleti içinde aynı sonucu doğurmuştur. Osmanlı Devleti yıkılmış yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve bu yenilginin ardından başkent İstanbul'da dâhil topraklarının büyük bir kısmı

---

⁸⁵ Olgun, *a.g.e.*, s.243-245. Kanun-ı Esasî'de 1914, 1915 ve 1916 ve sonraki yıllarda yapılan değişiklikler hakkında bilgi için bakınız: Eroğul, *a.g.e.*, s.101-128.

⁸⁶ *Türkçe Sözlük*, s.375.

İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.⁸⁷ Osmanlı Devleti topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği süreçte Anadolu'da bu işgallere karşı bir direniş hareketi yani Milli Mücadele Hareketi ortaya çıktı. Halk işgallere karşı kendini savunmaya çalıştı.

İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki işgalleri sürecinde Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı bir taraftan Milli Mücadele Hareketi'ne yeni bir şekil kazandırırken diğer taraftan da milli egemenlik ilkesinin, Türk siyasi hayatında yer alışı sürecini başlattı. Mustafa Kemal Atatürk, Türk Anayasa Hukukunda daha önceki dönemlerde varlığına rastlanılmayan egemenliğin millete ait olması düşüncesini, milli irade mefhumunu Türk milletinin hayatına soktu. Nitekim Mustafa Kemal daha samsuna çıktığı zaman kafasında "Hâkimiyet-i Milliye"ye dayanan yeni bir Türk devleti kurma düşüncesini taşıyordu ve millet egemenliğine dayanan ilk açıklaması da Samsun'dan Sadarete gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda görülmektedir. Bu raporda "*Millet, milli hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışılacaktır.*" denilmektedir.⁸⁸

Mustafa Kemal Atatürk kafasındaki milli egemenlik düşüncesini daha sonra 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde yer alan "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." ifadesi,⁸⁹ 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi'nde alınan "Kuva-yı Milliye'yi amil ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır"⁹⁰ kararı ile şekillendirdi. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar, 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi ile de teyit edildi.⁹¹

⁸⁷ Geniş Bilgi İçin Bakınız: *Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.

⁸⁸ Okur, *a.g.m.*, s.293.

⁸⁹ *Milli Egemenlik Belgeleri*, Derl: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara 2015, s.9-14.

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz: Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset, Ankara 1993.

⁹¹ Geniş bilgi için bkz: Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi - II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Anadolu Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Milli Mücadele Hareketi'nin her geçen gün güç kazanması üzerine İtilaf Devletleri daha önce 13 Kasım 1918'de fiilen işgal etmiş oldukları İstanbul'u bu defa 16 Mart 1920'de resmen işgal ettiler. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgal etmelerinin farklı siyasi ve askeri sebepleri olmakla birlikte görünürdeki en önemli sebebi daha önce kapatılmış olup Anadolu'daki Milli Hareket'in etkisi ile 12 Ocak 1920'de yeniden açılan Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul etmesi ve bunu kamuoyuna açıklamasıdır.⁹² İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal edince bazı mebusların tutuklandı, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı çalışamaz hale geldi ve 18 Mart'ta son toplantısını yaparak kendini feshetti. Böylece emniyetini kaybetmiş bir Meclis'in Anadolu'da toplanmasının yolu açıldı.⁹³ Hem İstanbul'un resmen işgali hem de Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz hale gelmesi üzerine o sırada Ankara'da bulunan Anadolu'daki Milli Hareket'in lideri ve millet adına söz söylemeye yetkili tek organı Heyet-i Temsiliye'nin başkanı Mustafa Kemal Paşa bir tebliğ yayımladı. Kolordu kumandanlıklarına, vilayetlere ve müstakil livalara hitaben 19 Mart'ta yayımladığı tebliğde Ankara'da olağanüstü yetkileri olan bir Meclis'in toplanacağını bildirdi, seçilecek mebusların hemen buraya gönderilmelerini istedi. Bu Meclis'e daha önce Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda mebus olarak bulunan ve bir yolunu bulup Ankara'ya gelebilenlerde katılabileceklerdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu çağırısı üzerine gerek yeni seçilerek gerekse İstanbul'dan bir fırsatını bularak gelen mebusların katılımı ile 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı.⁹⁴

⁹² Geniş bilgi için bkz: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

⁹³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.48.

⁹⁴ Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.16-19.

TBMM'nin açılışından hemen sonra 24 Nisan 1920'de alınan kararlarda; hükûmetin kurulması zorunludur. Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir. Meclis'te yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur. TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükûmet işlerine bakar. Meclis Başkanı bu heyetinde başkanıdır denilmekteydi. Yine bunun yanı sıra padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır hususu kabul edilmişti. Bu ilkelere dayanan bir hükûmetin niteliği kolayca anlaşılabilirdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifadesi ile böyle bir hükûmet, milli hâkimiyet temeline dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyet'tir. Aynı günde Mustafa Kemal Atatürk de Meclis Başkanı seçilmişti. Meclis'in başkanı aynı zamanda hükûmetin de başkanı olacaktı.⁹⁵

TBMM'nin açılması ile millet egemenliği bizzat Meclis'in şahsında temsil edilmeye başlandı. Bununla birlikte şurası da var ki alınan kararlar Türk devlet geleneğinde egemenlik anlayışını tamamen değiştiren bir yapıya sahiptiler. Bu kararlar ne monarşi ne meşruti ve ne de teokratik devlet egemenlik anlayışından hiçbir iz taşımıyorlardı. Tarihin ilk dönemlerinden, ilk Türk devletlerinden itibaren süregelen ilahi ve dinsel kaynaklı devlet ve egemenlik anlayışın tamamen aksine olarak bunlar bireyi merkeze oturtan, egemenliği ona veren kararlardı.

Bu dönemde TBMM açılıp hükûmet teşkil edildiği gibi diğer taraftan da geçici bir anayasa hazırlanması çalışmalarına başlandı. İlk olarak 18 Ağustos 1920'de Hukuk-u Esasiye Encümeni (Anayasa Komisyonu) tarafından hazırlanan "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye" adını taşıyan bir tasarı

⁹⁵ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.300-301.

Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlandı. Tasarıda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanımı, Meclis'in çalışma şekli, milletvekilliği ile devlet memurluğunun birleşip birleşmeyeceği ve üyelere ödenekler gibi hususlar yer almaktaydı. Yapılan uzun tartışmalardan sonra ilk dört maddenin kabul edilmiş olmasına rağmen Meclis, 22 Ağustos tarihli birleşimde kanunun tümünün reddedilmesine karar verdi. Siyasi rejim tartışmaları devam ederken İcra Vekilleri Heyeti 13 Eylül 1920'de TBMM'ne 31 maddelik bir anayasa tasarısı sundu. "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası" başlığını taşıyan bu tasarı yeni anayasaya giden ilk adım oldu. Bu tasarı 18 Eylül 1920 günü Meclis Genel Kurulu'na sunuldu.⁹⁶ Sonra da yapılan tartışma ve incelemelerin ardından bir takım değişikliklerle 20 Ocak 1921'de kabul edildi.⁹⁷

Yeni kurulmakta olan Türk devletinin ilk anayasası olup 24 maddeden oluşan "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" egemenlik ve idare şekli açısından Türk siyasi tarihinde daha önce Osmanlı Devleti döneminde 1876'da kabul edilmiş, 1909'dan itibaren üzerinde çeşitli değişiklikler yapılmış "Kanun-ı Esasî"den çok farklı bir yapıya sahipti. "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"na göre; hâkimiyet kayıtsız şartsız millete aitti ve idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanmaktaydı. Yasama ve yürütme yetkisi milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aitti. Türkiye Devleti, TBMM tarafından idare olunur ve hükûmeti Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ismini taşırdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca seçilen üyelere oluşurdu. İlk dört maddesi bu şekilde olmakla birlikte diğer maddeler de TBMM'nin yapısı, işleyişi ve idari vs. işler ile ilgiliydi.⁹⁸

1921 Anayasası, sultana hükümdarlık hakkı tanımayan bir anayasa olmakla birlikte, bir geçiş dönemi anayasası olduğu için, sultanın iktidardaki hakkını açıkça bertaraf etmemiştir. Ancak

⁹⁶ Tanör, *a.g.e.*, s.247; Okur, *a.g.m.*, s.296-297.

⁹⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938*, s.103.

⁹⁸ Kili - Gözübüyük, *a.g.e.*, s.105-108.

egemenliğin kayıtsız ve şartsız millette olduğunu belirten birinci madde ile yasama ve yürütme güçlerinin milletin tek temsilcisi olan TBMM’de toplandığını bildiren ikinci madde de üstü kapalı olarak artık ne padişahlığın ne de hilafetin mevcut olmadığı belirtilmiş olmaktadır. Artık siyasal iktidarın kaynağı ne Tanrı’dır ne de irsen padişahlara verilmiş bir haktır. Bu hak, kayıtsız ve şartsız olarak millettir. Millet bu hakkını kayıtsız ve şartsız bir biçimde kullanır.⁹⁹

TBMM’nin yaptığı bu anayasa, hazırlanışı ve kabul edilişi bakımından Türk anayasa tarihinde ilk örneğini oluşturmaktadır. Yeni anayasa dağılan ve yok olan Osmanlı Devleti yerine yeni bir devletin kuruluşunu hukuki yönden öngörüyor ve bunu değerlendiriyordu. Yeni anayasa egemenliğin artık kayıtsız şartsız milletin olduğunu ve TBMM’nin de milletin tek temsilcisi olduğunu ortaya koyuyordu. Aşama aşama geline sürecin ardından artık egemenlik milleti temsil eden bir Meclis’te toplanmıştı.¹⁰⁰

“Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasası olmakla birlikte “Kanun-ı Esasî”den sonra Türkiye’nin ikinci yazılı anayasası olmuştur. 1876 Kanun-ı Esasî’si’ni kaldırmadığı için, TBMM Hükümeti dönemi, iki anayasanın da yürürlükte kabul edildiği bir dönemdir denilebilir. Ancak bu süreçte “Kanun-ı Esasî”, daha Meclis çalışmaya başlarken, tereddütsüz bir yana bırakılmış,¹⁰¹ 1924’de yeni anayasanın kabul edilmesi ile yürürlükten kalkmıştır.¹⁰²

1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yeni kurulmakta olan Türk devletinin egemenlik anlayışını ortaya koymuş olsa da diğer taraftan da bu dönemde İstanbul’da halen daha saltanat ve hilafet makamları varlıklarını sürdürmekteydiler. 1921 Anayasası,

⁹⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.96.

¹⁰⁰ Okur, *a.g.m.*, s.301.

¹⁰¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938*, s.104-105.

¹⁰² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, s.24-25.

1921 yılının koşullarında kabul edilirken o dönemde kritik bir durum arz eden saltanat ve hilafet konularına dokunulmamış, milli birliğin sağlanması ve Milli Mücadele'nin başarı ile kazanılabilmesi yolunda ortak nokta kılınmaya çalışılmıştır. Neticede de bütün ihtilaflara rağmen, düşmanlar yurttan atılmış, vatan kurtarılabilmisti. Fakat saltanat ve hilafet meselesi ortada durmaktaydı.¹⁰³ Bu durumda söz konusu dönemde egemenlik açısından ülkede iki başlı bir idare sistemi göze çarpıyordu. TBMM Hükûmeti ilk günden itibaren her ne kadar milletin gerçek ve hakiki temsilcisi olarak kendini görmüş olsa da İtilaf Devletleri Milli Mücadele'yi başarısızlığa uğratmak için İstanbul'daki hükûmeti sürekli şekilde kullanmak istiyorlardı. Bunun son örneğini de Büyük Taarruz Harekâtı'nın kazanılması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından yapılacak Lozan Barış Konferansı sürecinde gösterdiler. Lozan Barış Konferansı'na hem TBMM Hükûmeti'ni hem de İstanbul Hükûmeti'ni davet ettiler.¹⁰⁴ Bunun asıl sebebi İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükûmeti'ne rağmen halen daha varlığını devam ettiren İstanbul Hükûmeti'ni kendi çıkarları açısından kullanmak istemeleriydi.¹⁰⁵

İstanbul Hükûmeti de konferansa katılma arzusu gösterince bu saltanat makamının kaldırılması sürecini başlattı. Aslında artık gelinen süreçte Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından egemenliğin yeniden Sultan Halife'ye bırakılması söz konusu olamazdı. Ortadaki ikiliğin kaldırılması gerekmektedir. Bu ikiliği ortadan kaldırmak için TBMM Hükûmeti 1 Kasım 1922'de aldığı kararla saltanat makamını hilafet makamından ayırarak kaldırdı. 1 Kasım'da kabul edilen kararda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyet ve hükûmranlık hakkının Türk milletinin gerçek temsilcisi olan TBMM'de toplandığı, İstanbul'daki hükûmetin 16

---

¹⁰³ Yılmaz, *a.g.e.*, s.106.

¹⁰⁴ Cengiz Kürşad, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Hey'etine Verilen Talimatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 34, Temmuz 1970, s.12.

¹⁰⁵ Dursun Ali Akbulut, "Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 16, s.347.

Mart 1920'den itibaren ebediyen tarihe intikal etmiş olduğu belirtilmekteydi. Yine hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu ve halifelğe Meclis tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanının intihab olunacağı, Türkiye Devleti'nin hilafet makamının istinatgâhı olduğu ifade edilmekteydi.¹⁰⁶ Bu kanunla kişi egemenliğinden millet egemenliğine geçiş sürecinde en önemi adımlardan biri daha atılmış oldu.

Saltanatın kaldırılması ile Türk siyasi tarihinde önemli bir siyasal inkılap gerçekleştirilmişti. Ancak bu dönemde artık devletin idare şeklinin ne olacağına karar verilmemişti. Buna dair görüşler ortaya atılıp tartışılmaya başlanmıştı. Diğer taraftan Meclis içerisinde gruplaşmalar başlamış 23 Nisan 1920'de bu yana uygulanmakta olan Meclis Hükûmeti sistemi işleyemez hale gelmişti. Böylesi bir ortamda ilk Meclis'in görevi de Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin bunalımlı döneminde 16 Nisan 1923'de sona erdi. İlk Meclis'in görevinin sona ermesinin ardından yapılan seçimler sonucunda 11 Ağustos 1923'de Meclis yeniden açıldı. İkinci Meclis'in yapmış olduğu en önemli işlerden birisi 24 Temmuz 1923'de imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamak oldu. İkinci Meclis 23 Ağustos 1923'de Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı.¹⁰⁷ Lozan Barış Antlaşması'nın onaylandığı süreçte ve devamında artık Meclis Hükûmeti sisteminin işleyemediği, hükûmet bunalımlarını da çözmeye elverişli olmadığından yeni bir devlet şekline ihtiyaç duyuldu. Yeni devlete en uygun idare şekli olarak cumhuriyetin ilanına karar verildi.¹⁰⁸ Bu kararın ardından 29 Ekim 1923'de 364 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tatiline Dair Kanun" ile anayasanın altı maddesi değiştirildi. Eski 1. maddeye son bir fıkra yani "Türkiye

¹⁰⁶ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s.44-48.

¹⁰⁷ Erdal Aydoğan - Tansu Barış Mahmutoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2013, s.115-118.

¹⁰⁸ Okur, *a.g.m.*, s.303.

Devleti'nin şekli-i hükûmeti Cumhuriyettir." ibaresi eklenerek Cumhuriyet ilan edildi. Yani "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun 1. maddesi "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır. Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli Cumhuriyettir." şekline dönüştürüldü.¹⁰⁹ Cumhurbaşkanlığına da Mustafa Kemal Atatürk seçildi.¹¹⁰ Böylece TBMM'nin açılışından itibaren fiilen işletilmekte olan sistemin adı konulmuş oldu. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte geleneksel Türk devlet yapısında egemenlik açısından en büyük değişim gerçekleşmiş oldu.

Sonuç

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren devlet sahibi bir millet olan Türkler, kendilerine özgü bir devlet ve egemenlik anlayışı geliştirmişlerdir. İlk Türk devletlerinde Türklerin devlet ve egemenlik anlayışlarının şekillenmesinde etkili olan en önemli unsurlar "Kut Anlayışı" ve "Töre" olmuştur. İlk Türk devletlerinde "Kut" anlayışı egemenlik açısından devleti yönetecek kişinin belirlenmesinde önemli idi. Hakanın başa geçebilmesi için Tanrı'dan "Kut" alması gerekirdi. Bu şekilde başa geçen hakan Tanrı adına devleti yönetirdi. Devleti yöneten hakanın millete karşı da birtakım sorumlulukları vardı bu sorumlulukları en iyi bir şekilde yerine getirmeliydi. "Kut" gibi "Töre"de egemenliği şekillendirmekte politik örgütlenmeyi sağlamaktaydı. İlk Türk devletlerindeki "Töre" yazılı olmayan hukuk kuralları demek olup tamda modern çağdaki anayasaların bir karşılığıdır. O dönemde egemenlik açısından her ne kadar dinsel kaynaklı "Kut" anlayışı varsa da buna mukabil onun bir denetleyici unsuru olarak "Töre" vardı. Eğer hakan "Töre" hükümlerine göre görevini tam olarak yapamaz ise "Kut"u düşer ve yerine bir başka hakan geçerdi.

---

¹⁰⁹ Kili - Gözübüyük, *a.g.e.*, s.119.

¹¹⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s.68.

“Kut” anlayışı ve “Töre” ilk Türk devletlerinden itibaren kurulan hemen hemen bütün Türk devletlerinde egemenlik kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür. Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri ile birlikte yapısal bir evrim geçirmiş olsa da yine iktidarın kaynağının ilahi ve dinsel temelli oluşu düşüncesi sonraki dönemlerde de var olmuştur. İslamiyet’in kabulü sonrasında gerek Büyük Selçuklu, gerek Anadolu Selçuklu ve gerekse Osmanlı Devleti’nde aynı düşüncenin izlerini görmek mümkündür.

Türklerin ilahî ve dinî temelli monarşik egemenlik anlayışlarındaki temel değişim 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’daki gelişmelere de paralel olarak Osmanlı Devleti’nde meşrutiyet taraftarı bir grup yetişmiş ve bu grup devletin içinde bulunduğu güç durumdan meşruti bir yönetim tarzı ile kurtulabileceğini savunmuştur. Yeni Osmanlılar da denilen bu grubun çabaları ile 1876’da “Kanun-ı Esasî” ilan edilmiş ve meşruti yönetim sistemine geçilmiştir. “Kanun-i Esasî” Türk siyasi tarihinin ilk yazılı anayasası olmuştur. Ancak şu var ki bu anayasa dönemin padişahının gerek monarşik gerekse dinsel devlet anlayışından ileri gelen haklarına herhangi bir hanel getirmemiştir. “Kanun-ı Esasî”nin ilanı ile başlayan Birinci Meşrutiyet devri çok uzun süreli olmamış, 1878’de padişahın anayasanın kendisine verdiği hakka dayanarak parlamentoyu dağıtması ile son bulmuştur. 1878’den sonra ikinci defa anayasal sisteme Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mücadelesi ile geçilmiştir. 1908’de Padişah meşrutiyeti tekrar ilan etmiştir. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra “Kanun-ı Esasî”de yapılan değişikliklerle padişahın hakları 1876 Anayasası’na göre daha çok kısıtlanmıştır. Fakat yine padişah devletin başı olarak konumu korumuştur.

Türk Devlet yapısında egemenlik anlayışında en köklü değişiklik Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde Cumhuriyet’in ilanı ile olmuştur. Cumhuriyet’in ilanından önce 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışı sırasında kabul edilen kararlar, 20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu egemenlik anlayışını tamamen değiştirmiş, millet egemenliğini açık bir şekilde ortaya

koymuştur. 29 Ekim 1923'de de Cumhuriyet ilan edilerek sistemin adı konulmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte dinsel ve ilahi temelli egemenlik anlayışı tamamen ortadan kalkmıştır. Yani tarihsel süreç içerisinde bakıldığında dini ve ilahi temelli egemenlik anlayışından bireyin esas alındığı bir sisteme geçilmiştir. Tabii ki bu aşamada anayasal bir yönetim sistemi kabul edilip egemenlik anlayışı köklü bir şekilde değişmiş olsa da diğer taraftan Türk töresi varlığını sürdürmüştür. Töre halen daha günümüzde yazılı olmayan hukuk kuralları çerçevesinde varlığını korumaktadır.

Kaynakça

- Abadan, Y. (1954). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri". *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1): 3-36.
- Akbulut, D. A. (2002). "Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları". *Türkler*, Cilt 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s.347-351.
- Akşin, S. (1992). "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27): 115-123.
- Akşin, S. (2009). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2011). "Eski Devlet Anlayışına Karşı Yeni Devlet Anlayışı". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2): 189-206.
- Aktel, M. (1998). "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3): 177-184.
- Arslan, Z. (2013). "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8): 77-91.
- Aslan, Y. (2001). *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ay, N. (2000). "Osmanlı Devleti'nde Liberalizmin Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2): 463-504.
- Aydoğan, E. – Mahmutoğlu, T. B. (2013). "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10): 113-142.
- Berkes, N. (2007). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Yay. Haz.: A. Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Bozkurt, A. (2014). *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Durmuş, İ. (2016). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eroğul, C. (2017). "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri". *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. (Ed: S. Akşin, S. Balcı, B. Ünlü). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. ss. 85-139.
- Goloğlu, M. (2006). *Milli Mücadele Tarihi - II Sivas Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2015). "Türklerde Devlet", *Türk Kültürü El Kitabı*. (Ed: İ. Çapcıoğlu – H. Beşirli). Ankara: Grafiker Yayınları. ss. 303-325.
- İnalçık, H. (1964). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Belleten*, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, , ss. 603-622.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karadeniz, H. B. (2005). "Türklerde "Kut" Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (7): 1-14.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*. Cilt VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi*. Cilt VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*. Cilt V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kılıç, S. (2005). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Bütünıyla Erzurum Kongresi*. Ankara: Kültür Ofset.
- Kili, S. – Gözübüyük, A. Ş. (2006). *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. Cilt II. Ankara: Başkent Matbaacılık.
- Kürşad, C. (1970). "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Hey'etine Verilen Talimatlar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (34): 12-32.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- M. Kemal Atatürk, (2004). *Nutuk 1919-1927*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Menekşe, Ö. (2005). "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3): 193-211.
- Okur, M. (2000). "Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu". *Atatürk Dergisi*, 3(1): 289-304.
- Olgun, K. (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Pamir, A. (2004). "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2): 61-82.
- Pamir, A. (2009). "Orta-Asya Türk Hukukunda 'Töre' Kavramı". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2): 359-375.
- Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyu, H. (1979). "Türk Töresi Üzerinde Yeni Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1): 97-120.
- Taşagıl, A. (2006). *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Göktürkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1938)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dünyası El Kitabı*. (2001). Cilt I. Coğrafya-Tarih. Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. (1962). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yazıcı, S. (2015). *Milli Egemenlik Belgeleri*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Yılmaz, F. (2012). *Türk Anayasa Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Zabunoğlu, Y. K. (1973). *Kamu Hukukuna Giriş Devlet Tanım-Kaynak-Ünşurlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.